

**PANEVROPSKI UNIVERZITET „APEIRON“
FAKULTET PRAVNIH NAUKA
BANJA LUKA**

DIPLOMSKI RAD

**USLOVNA OSUDA I SUDSKA OPOMENA U
ZAKONODAVSTVU U BOSNI I HERCEGOVINI**

MILIJANA VASIĆ

Banja Luka, april, 2023.

**PANEVROPSKI UNIVERZITET „APEIRON“
FAKULTET PRAVNIH NAUKA
BANJA LUKA**

DIPLOMSKI RAD

**USLOVNA OSUDA I SUDSKA OPOMENA U
ZAKONODAVSTVU U BOSNI I HERCEGOVINI**

Mentor: prof.dr Ljubinko Mitrović

Student: Milijana Vasić

Broj indeksa: 88-11/ROP

Predmet: Krivično pravo

Studijski program: Opšte pravo

Banja Luka, april, 2023.

Милијана Васић

(Име и презиме студента)

ИЗЈАВА О АКАДЕМСКОЈ ЧЕСТИТОСТИ

Изјављујем и својим потписом потврђујем да је дипломски рад

Условна осуда и судска опомена у

законодавству у Босни и Херцеговини
(наслов рада)

искључиво резултат мог властитог рада уз препоруке и консултације са ментором. Рад се темељи на мојим истраживањима и ослања се на објављену литературу, а што показују коришћене биљешке и библиографија. Изјављујем да ниједан дио рада није написан на недозвољен начин, односно да није преписан из нецитираног рада, те да ниједан дио рада не угрожава било чија ауторска права. У изради рада придржавао(ла) сам се Правилника о дипломском/специјалистичком раду.

У Б.Луци, 07.04 2023.

Студент
Милијана Васић
(потпис)

PANEVROPSKI UNIVERZITET

APEIRON

УЦЕНЬОН

za multidisciplinarno i virtualno studije
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies

Banja Luka

Образац 2.

Милујана Васић

(Име и презиме студента)

ИЗЈАВА О КОРИШТЕЊУ АУТОРСКОГ ДЈЕЛА

Изјављујем и својим потписом дајем сагласност Паневропском универзитету „АПЕИРОН“, као носиоцу права искориштавања, да мој дипломски/специјалистички рад под називом

УСЛОВНА ОСУДА И СУДСКА ОПОМЕНА У

ЗАКОНОДАВСТВУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

(наслов рада)

користи на начин да га, у сврху стављања на располагање јавности, као цјеловити текст или у скраћеном облику трајно објави у јавно доступни репозиторијум Паневропског универзитета „АПЕИРОН“, а све у складу са Законом о ауторском праву и другим сродним правима и добром академском праксом.

Кориштење дипломског/специјалистичког рада на наведени начин уступам без накнаде.

У Б.Луци, 07.04.2023

Студент
Милујана Васић
(потпис)

Izjava o autorstvu

Izjavljujem da sam lično napisala diplomski rad na temu *Uslovna osuda i sudska opomena u zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini* i da sam njegoa autorica. Svi dijelovi rada su temeljeni na izvorima koji su označeni te su kao takvi navedeni u popisu literature. Prilikom pisanja rada koristila sam naučno priznatu literaturu i pomoć mentora.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. POJAM I ELEMENTI KRIVIČNE SANKCIJE	2
1.1. Pojam krivične sankcije	2
1.2. Elementi krivične sankcije	2
2. KAZNE	4
2.1. Kazna doživotnog zatvora	4
2.2. Kazna zatvora	5
2.3. Novčana kazna	5
2.4. Kazna oduzimanja vozačke dozvole	5
3. KONCEPT USLOVNE OSUDE	7
3.1. Istorijski razvoj uslovne kazne	7
3.2. Definicije uslovne osude	9
3.2.1. Uslovna osuda kao zakonska odredba	9
3.2.2. Uslovna osuda kao mjera snishodljivosti	9
3.2.3. Uslovna osuda kao krivična mjera	9
3.2.4. Uslovna osuda kao administrativni proces	9
3.2.5. Uslovna osuda kao socijalni radni tretman	10
3.3. Uslovna osuda u krivičnom pravu	10
3.4. Prednosti uslovnog kažnjavanja	11
3.4.1. Bolje smanjenje recidiva	11
3.4.2. Manje štetan uticaj na obrazovanje i zapošljavanje	13
3.4.3. Potreba za pažljivom i temeljnom evaluacijom	14
3.4.4. Evaluativni dokazi o uslovnoj osudi i sankcijama u zajednici	15
3.5. Javna percepcija uslovne osude	17
4. OPŠTA RAZMATRANJA O USLOVNOJ OSUDI I SUDSKOJ OPOMENI	18
4.1. Zajedničke karakteristike uslovne osude i sudske opomene	18
4.2. Pojam i svrha uslovne osude	19
4.3. Sistem uslovne osude	19
4.4. Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom	20
4.5. Pojam i karakter sudske opomene	21
4.6. Uslovi za izricanje sudske opomene	21
5. USLOVNA OSUDA I SUDSKA OPOMENA U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU U BOSNI I HERCEGOVINI	23
5.1. Uslovna osuda	23
5.2. Sudska opomena	23

6. STATISTIČKI PODACI O IZREČENIM USLOVNIM OSUDAMA I SUDSKIM OPOMENAMA NA PODRUČJU REPUBLIKE SRPSKE U TOKU 2021. godine	25
7. ZAKLJUČAK	27
LITERATURA	29

UVOD

Krivične sankcije su zakonom predviđenemjere društvene reakcije koje izriče sud u zakonom sprovedenomkrivičnom postupku prema učiniocu krivičnog djela u cilju suzbijanjai sprečavanja vršenja krivičnih djela. Ili, to su represivne mjere urukama države koje ona preduzima protiv učinilaca krivičnih djela ucilju ostvarivanja specijalne i generalne prevencije.

U suštini, one predstavljaju reakciju protiv učinioca zbog izvršenja krivičnog djela kojim se nanosi štetadruštvu, ali reakciju koja ima za cilj da spriječi tog učinioca da ubuduće vrši krivična djela, kao i da utiče na druge građane (potencijalneučinioce) da se uzdrže od vršenja takvih djela.

Krivična sankcija je prinudna mjera za zaštitu društva od kriminaliteta, koju izriče sud učiniocu krivičnog djela, u postupku i pod uslovima i na način koji su određeni zakonom, a koja se sastoji u oduzimanju ili ograničavanju slobode i prava ili upozorenju učiniocu da će mu sloboda ili prava biti oduzeti ili ograničeni ako ponovo izvrši krivično djelo.

Krivične sankcije su kazne koje se izriču onima koji počine krivična djela. Da li je sankcija krivična ili građanska ne proizilazi iz prirode kazne, već iz krivičnog djela koje kažnjava (ili iz zakona koji nameće odgovornost). Zaista, postoje sličnosti u kaznama izrečenim za krivične i građanske prekršaje. Mnogo toga zavisi od nadležnosti, uključujući da li sankcija ima za cilj da kazni počinioca, nadoknadi žrtvu ili oboje, kao i od toga kako se sankcija izračunava.

U radu se govori o uslovnoj osudi i sudskoj opomeni u odnosu na krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini. Rad je podijeljen na sedam dijelova. U prvom dijelu rada se govori o pojmu i elementima krivične sankcije. U drugom dijelu rada se govori o kaznama. Treći dio rada je posvećen konceptu uslovne osude i istorijskom razvoju uslovne osude u krivičnom pravu. Četvrti dio rada se odnosi na opšta razmatranja o uslovnoj osudi i sudskoj opomeni, dok se u petom dijelu rada govori o uslovnoj osudi i sudskoj opomeni prema krivičnim zakonima u Bosni i Hercegovini. Zaključak se daje u sedmom dijelu rada.

1. POJAM I ELEMENTI KRIVIČNE SANKCIJE

1.1. Pojam krivične sankcije

Krivične sankcije su zakonom određene mjere društvenog reagovanja protiv učinioca krivičnog djela koje primjenjuju državni organi u cilju zaštite društva, odnosno najznačajnijih društvenih dobara i vrijednosti od svih oblika i vidova kriminaliteta (Lazarević, 1987). One se javljaju kao prinudne mjere koje primjenjuje država kao predstavnik društva prema učiniocu krivičnog djela i predstavljaju reakciju protiv učinioca zbog izvršenja krivičnog djela kojim se nanosi šteta društvu. Takva reakcija ima za cilj da spriječi ovog učinioca da ubuduće nastavi sa vršenjem krivičnih djela, kao i da utiče na druge potencijalne učinioce da se uzdržavaju od vršenja takvih akata (Simović & Jovašević, 2014).

Iako se vršenjem krivičnih djela nanosi šteta i društvu i pojedincu, jer se njime povređuju i ugrožavaju ne samo dobra koja pripadaju društvu već i dobra koja pripadaju pojedincu, primjena krivičnih sankcija ne zavisi od volje oštećenih pojedinaca. One se ne primjenjuju u ime i u interesu pojedinaca, već u ime i u interesu društva kao zajednice. Štiteći interese zajednice, primjenom krivičnih sankcija prema učiniocima krivičnih djela, država istovremeno štiti i interese pojedinaca kao članova zajednice. Prema tome, krivične sankcije predstavljaju represivnu reakciju koju preduzima država kao predstavnik određenog društva u cilju njegove zaštite i zaštite pojedinaca od štetnih posljedica koje im se nanose vršenjem krivičnih djela (Simović & Jovašević, 2014).

To znači da je krivična sankcija prinudna mjera za zaštitu društva od kriminaliteta, koju izriče sud učiniocu krivičnog djela, u postupku i pod uslovima i na način koji su određeni zakonom, a koja se sastoji u oduzimanju ili ograničavanju slobode i prava ili upozorenju učiniocu da će mu sloboda ili prava biti oduzeti ili ograničeni ako ponovo izvrši krivično djelo. I neki drugi autori na sličan način određuju pojam krivične sankcije. Tako, Z. Stojanović definiše krivičnu sankciju kao represivnu mjeru koja se u cilju suzbijanja kriminaliteta primjenjuje prema učiniocima protivpravnih djela koja su u zakonu predviđena kao krivična djela na osnovu odluke suda donesene nakon sprovedenog krivičnog postupka. Đ. Marjanović pod krivičnom sankcijom smatra pravno organizovanu prinudnu mjeru koja se primjenjuje prema licu koje je povrijedilo krivičnopravnu normu (Simović & Jovašević, 2014).

Prema Krivičnom zakoniku Republike Srpske krivične sankcije su kazne, alternativne mjere, mjere bezbjednosti i vaspitne mjere. Posebnu krivičnopravnu mjeru predstavlja oduzimanje imovinske koristi pribavljene izvršenim krivičnim djelom koju sud izriče obavezno pod uslovima propisanim ovim zakonikom. Opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija je suzbijanje protivpravnih djela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrijednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom (Krivični zakonik Republike Srpske).

1.2. Elementi krivične sankcije

Sve krivične sankcije imaju zajedničke karakteristike koje čine njihove opšte elemente:

(1) primjena krivičnih sankcija je vezana za postojanje krivičnog djela. Naime, krivične sankcije se mogu primijeniti samo prema licu koje je učinilo krivično djelo i za koje je to dokazano u krivičnom postupku od strane nadležnog suda;

(2) princip zakonitosti, kao osnovni princip savremenog krivičnog prava, znači da krivične sankcije moraju biti određene u zakonu. Učiniocu krivičnog djela ne može biti

izrečena kazna ili druga krivičnopravna sankcija koja nije određena zakonom po vrsti i mjeri i ako nije određen organ za njeno izricanje. Time se pruža zaštita građanima od eventualne zloupotrebe i arbitrnosti državnih organa;

(3) krivične sankcije mogu biti izrečene samo od strane suda u zakonom određenom postupku koji omogućava da se krivična sankcija saobrazi težini i okolnostima izvršenja krivičnog djela, te društvenoj opasnosti njegovog učinioca. U Republici Srpskoj sankcije izriču redovni sudovi;

(4) krivične sankcije imaju karakter prinude protiv učinioca krivičnog djela. Primjenjuju se protiv njegove volje i sastoje se u oduzimanju ili ograničavanju određenih sloboda ili prava, i to samo u mjeri koja odgovara prirodi i sadržini te sankcije i na način kojim se obezbjeđuje poštovanje ličnosti učinioca i njegovo ljudsko dostojanstvo u skladu sa međunarodnim pravom;

(5) sve krivične sankcije imaju istu svrhu, a to je prema članu 41 stav 3 Krivičnog zakonika Republike Srpske suzbijanje protivpravnih djelatnosti kojima se ugrožavaju ili povrjeđuju vrijednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom (Krivični zakonik Republike Srpske).

Krivični zakonik Republike Srpske kao krivične sankcije poznaje kazne, alternativne mjere, mjere bezbjednosti i vaspitne mjere. Odredbe koje se tiču maloljetnika pronalazimo u posebnom zakonu – Zakon o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku u Republici Srpskoj.

2. KAZNE

Kazna je najstarija i skoro do kraja XIX vijeka jedina krivična sankcija. Ona je sankcija koja i danas ima najširu primjenu i predstavlja stožer svakog sistema krivičnih sankcija. Kazna se može odrediti u formalnom i materijalnom smislu, tj. postoji formalni i materijalni pojam sankcija (Jović & Jovanović, 2004).

Dakle, u teoriji krivičnog prava se razlikuju formalna, materijalna i mješovita shvatanja pojma kazne. Određivanjem formalnog pojma kazne ističu se samo pravni elementi kazne, a zanemaruje njena sadržina. Kazna se predstavlja kao pravni fenomen, a ne kao realna društvena pojava, koja je vezana za klasno društvo i podložna promjenama koje nastaju u strukturi toga društva. U formalnom smislu kazna je mjera oduzimanja ili ograničavanja izvjesnih prava učiniocu krivičnog djela koju izriče sud u zakonom propisanom postupku. Određivanjem materijalnog pojma kazne, ona se predstavlja kao realna društvena pojava, tj. kao mjera za zaštitu društva od kriminaliteta, ali se zanemaruje da je ta pojava pravno uobličena, te da kao takva mora da sadrži i pravne elemente. Pošto je kazna mjera društvenog reagovanja protiv učinioca krivičnog djela koja je određena pravnim propisima, ona se mora posmatrati kao jedinstvena materijalno-formalna pojava. Drugim riječima, pojam kazne mora da odrazi istovremeno njenu suštinu, njen društveni zadatak, kao i njena pravna obilježja, tj. formu u kojoj se pojavljuje. Polazeći od jedinstva materijalnih i formalnih elemenata, kazna se određuje kao prinudna mjera predviđena u zakonu koju izriče sud krivično odgovornom učiniocu krivičnog djela u cilju zaštite osnovnih sloboda i prava čovjeka, te drugih prava i društvenih vrijednosti zajemčenih i zaštićenih ustavom i međunarodnim pravom, odnosno pravnim poretkom, a koja se sastoji u oduzimanju ili ograničavanju njegovih sloboda i prava.¹

Glavne kazne su one kazne koje su takvog karaktera da se samo njihovom primjenom u cijelosti može ostvariti svrha kažnjavanja. Kao takve, one su za određena krivična djela propisane kao osnovna mjera kažnjavanja i sud ih izriče samostalno. *Sporadne kazne* su one kazne kojima se ne može u potpunosti postići svrha kažnjavanja i koje se mogu izricati samo uz glavnu kaznu da bi se pojačalo ili dopunilo njeno dejstvo. Kazna zatvora se može izreći samo kao glavna kazna, dok se novčana kazna može izreći i kao glavna i kao sporedna kazna.

Učiniocu krivičnog djela mogu se izreći sljedeće kazne:

- 1) kazna doživotnog zatvora,
- 2) kazna zatvora,
- 3) novčana kazna,
- 4) kazna oduzimanja vozačke dozvole (Krivični zakonik Republike Srpske, član 42).

2.1. Kazna doživotnog zatvora

Za najteža krivična djela i najteže oblike teških krivičnih djela učinjenih umišljajno može se propisati kazna doživotnog zatvora. Kazna doživotnog zatvora izriče se na pune godine. Kazna doživotnog zatvora ne može se propisati kao jedina kazna za određeno krivično djelo. Kazna doživotnog zatvora ne može se izreći učiniocu koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršio dvadeset i jednu godinu života, niti trudnoj ženi, učiniocu čija je

¹ U nekim inostranim pravnim sistemima nije nepoznato da sam krivični zakon izričito određuje pojam kazne. Tako, Krivični zakonik Ruske federacije u članu 43 kaznu definiše kao mjeru državne prinude koja je izrečena odlukom suda i koja se primjenjuje prema licu koje je oglašeno krivim za izvršeno djelo, a sastoji se u lišavanju ili ograničavanju sloboda i prava tog lica.

uračunljivost u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila bitno smanjena niti za pokušaj krivičnog djela. Osuđeni kome je izrečena kazna doživotnog zatvora može se uslovno otpustiti nakon što izdrži dvadeset pet godina zatvora (Krivični zakonik Republike Srpske, član 47).

2.2. Kazna zatvora

Kazna zatvora ne može biti kraća od tri mjeseca ni duža od trideset godina.

Kazna zatvora se izriče na pune godine i mjesece, a do šest mjeseci i na pune dane. Kazna doživotnog zatvora se izriče samo na pune godine.

2.3. Novčana kazna

Novčana kazna je krivična sankcija imovinskog karaktera i sastoji se u obavezi učinioca krivičnog djela da u određenom roku plati novčani iznos određen sudskom odlukom u korist države.

I pored povećanog značaja novčane kazne u novije vrijeme, ona ipak ne može u svim slučajevima zamijeniti kaznu zatvora. Zbog sve veće razlike u imovnom stanju u savremenom društvu i mogućnosti ozbiljnog ugrožavanja jednakosti građana, ona je nepogodna za teška krivična djela, smatra se čak i alternativno. Ona je dakle rezervisana za lakša i srednje teška krivična djela, naročito ona imovinskog karaktera, djela protiv privrede, ekološka krivična djela, djela korupcije i zloupotrebe službenog položaja, posebno kada se vrše iz koristoljublja, djela ugrožavanja javnog saobraćaja i sl. Pored toga, novčana kazna nije pogodna krivična sankcija u vrijeme recesije, pogotovo u situacijama velike nezaposlenosti i visokih stopa inflacije, odnosno deprecijacije novca, kada je gotovo onemogućena primjena novčane kazne. Prema učiniocima krivičnih djela koji nisu u mogućnosti da je plate gubi svaki značaj. To je razlog što se ona mnogo manje primjenjuje u siromašnim ili tranzicijskim društvima, nego u zemljama visokog standarda. Tako je u posljednjih desetak godina prisutna tendencija pada u primjeni novčane kazne i na prostorima prethodne Jugoslavije, kao što je Makedonija, Srbija, Crna Gora i Republika Hrvatska u kojima se izriče u oko 17-18%, dok se na drugoj strani u bogatim zemljama njena primjena izuzetno povećava i dostiže procenat i preko 80% (Njemačka, Švedska, Austrija i dr.), a u nekim zemljama kao što je Japan dostiže nevjerojatnu cifru od 97%. I u Bosni i Hercegovini njeno izricanje je simbolično.

2.4. Kazna oduzimanja vozačke dozvole

Učiniocu krivičnog djela ugrožavanja javnog saobraćaja može se izreći kazna zabrane upravljanja motornim vozilom određene vrste ili kategorije. Ovu kaznu sud izriče u trajanju od šest mjeseci do pet godina, a ako je usljed ugrožavanje javnog saobraćaja nastupila smrt jednog ili više lica, od jedne do osam godina, računajući od dana pravosnažnosti odluke, s tim da se vrijeme provedeno u zatvoru ne uračunava u vrijeme trajanja ove kazne. (Krivični zakonik Republike Srpske, čl. 51).

Ova kazna se može izreći isključivo kao sporedna kazna uz kaznu zatvora, novčanu kaznu ili uslovnu osudu. Pri izricanju uslovne osude sud može odrediti da će se uslovna osuda opozvati ako osuđeni prekrši zabranu upravljanja motornim vozilom. Ako je ova kazna izrečena licu koje ima stranu vozačku dozvolu, tada se zabrana odnosi na upravljanje motornim vozilom na teritoriji Republike Srpske. Ako je osuđeni upravljao motornim vozilom za vrijeme trajanja izrečene kazne, sud ovu kaznu zamjenjuje kaznom zatvora tako

što će za svakih šest mjeseci zabrane upravljanja motomim vozilom odrediti jedan mjesec zatvora. Ova kazna može da ima dvojaku sadržinu. To su: a) oduzimanje vozačke dozvole i b) zabrana izdavanja vozačke dozvole u periodu trajanja zabrane upravljanja motomim vozilom. Iako se radi o kazni koja se fakultativno izriče po nahođenju suda, moguće je i njeno obavezno izricanje u zakonom propisanim slučajevima (Ikanović, Jovašević, Mitrović, 2017).

3. KONCEPT USLOVNE OSUDE

3.1. Istorijski razvoj uslovne kazne

Neki autoriteti vuku korijene uslovne osude u srednji vijek, kada su sredstva kao što su dobrobit sveštenstva i zakon svetilišta omogućili da se izbjegne ili bar odloži kažnjavanje. Vjerovatnije je da nije bilo bilo kakvog kontinuiranog linearnog razvoja uslovne osude, iako se mogu ukazati na razne preteče kao što su sudski odlog, kojim je sud obustavio izricanje ili izvršenje kazne, i praksa puštanja na slobodu počinioaca uz lično priznanje (Diana, 1960).

Prema običajnom pravu, sudovi Engleske su dugi niz godina obavezali male prestupnike da garantuju ili ih puštali na slobodu čak i bez jemstva. Takva praksa je takođe bila uobičajena u nekim američkim kolonijama, posebno u Masačusetsu, koji je 1836. zakonom priznato oslobađanje maloljetnika sa jemstvom. Godine 1869. ova ista država je takođe odobrila smještanje, nakon istrage, mladih prestupnika u privatne kuće pod nadzorom državnog agenta.

Zasluge za prvu upotrebu termina uslovna osuda pripada Džonu Avgustu, bostonskom obućaru, koji se očigledno zainteresovao za prijateljstvo sa prekršiocima zakona, izvukao mnoge od njih iz zatvora i obezbijedio im saosećajan nadzor. To je bilo već 1841. Međutim, tek 1878. je donesen prvi zakon o uslovnoj osudi Masačusets je ponovo preuzeo vođstvo. Te godine gradonačelnik Bostona je dobio ovlašćenje da imenuje službenike za uslovnu kaznu, a samo dvije godine kasnije, 1880, zakon je proširen da se primjenjuje i na druge zajednice u državi. Zatim je 1891. Masačusets donio drugi zakon, koji je zahtijevao produženje uslovne kazne na krivične sudove. Do 1900. godine, međutim, samo pet država — Masačusets, Misuri, Rod Ajlend, Nju Džersi i Vermont — legalno je priznalo uslovnu kaznu. Do 1933. sve države osim Vajominga imale su zakone o uslovnoj kazni za malolietnike, a sve osim trinaest država imale su zakone o uslovnoj kazni za odrasle. Ova druga grupa je do 1950. godine smanjena na pet država: Misisipi, Nevada, Novi Meksiko, Oklahoma i Južna Dakota.

Raznolikost zakona koji regulišu uslovnu kaznu u Sjedinjenim Državama možda proizilazi (1) iz negiranja Vrhovnog suda u slučaju Killils da je postojala bilo kakva inherentna sudska ovlašćenja da suspenduje kaznu ili bilo koji drugi proces u sprovođenju krivičnog zakona i (2) sa različitih tačaka gledišta koja su se razvila u vezi sa praksom uslovne osude. Rezultat, u svakom slučaju, u Sjedinjenim Državama, bio je da se sudovima da prilično široka diskreciona ovlašćenja u korišćenju uslovne osude.

Ostaje da se kaže da je stvaranjem suda za maloljetnike okruga Kuk 1899. godine, uslovna osuda kao princip i kao praksa dobila veliki zamah. Od tada su se u nju polagale velike nade.

Porijeklo uslovne kazne leži u dvije različite tradicije, opštem i građanskom (ili statutarnom) pravu.

U zemljama običajnog prava u Velikoj Britaniji i SAD porijeklo uslovne kazne leži u srednjovekovnoj praksi puštanja prestupnika na slobodu uz priznavanje (ili „obavezivanje”) pod uslovom da se dobro ponašaju i čuvaju mir, kao i sistem jemstva za oslobađanje od kaucije. U sistemu priznavanja nije uključen nadzor ili praćenje; sistem jemstva s druge strane čini voljnim trećom stranom odgovornom, pod prijetnjom kazne, za izvođenje prestupnika na sudu.

Dakle, službenik za uslovnu kaznu u Britaniji i SAD predstavlja profesionalizaciju jemstva, i iz ove tradicije prihvatamo da se upravljanje prestupnikom u zajednici preda 'mudroj osobi' koja i savetuje i nadgleda prestupnika i ko je agent pomoću koga država

nameće zahtjeve koji su veći nego što zakon dozvoljava da se nameću nama ostalima – traženje posla, obavještanje o promjeni adrese itd. Probacija u ovoj tradiciji predstavlja diskrecionu intervenciju izvan strogog diktata zakona.

Međutim, tradicija građanskog (ili statutarnog) prava većeg dijela kontinentalne Evrope je sasvim drugačija. U ovoj tradiciji uslovna osuda se razvila iz obustave izvršenja kazne; i prvobitno ne samo da to uopšte nije podrazumjevalo nadzor, već bi dodavanje nadzora sursisu bilo grubo zadiranje u prava čovjeka. Ovo odražava zabrinutost postrevolucionarne Francuske da se u krivični zakon uvede princip stroge zakonitosti.

Kontekst je bio opsesija da arbitrarnu pravdu svrgnute monarhije treba zauvijek uništiti, a u ovoj klimi entuzijazma za striktnu jednakost pred zakonom ukinuta je sva sudska diskrecija do te mjere da se čak i pomilovanje smatralo aktom ugnjetavanja.

Stoga je tek u godinama nakon Prvog svjetskog rata pojam profesionalne ekspertize postao prihvatljiv, a u većem dijelu zapadne Evrope nadzor je dodat suspenziji.

Dakle, dok je u zemljama običajnog prava uslovna osuda od neformalnih i marginalnih početaka postala dimenzija prava i politike, u zemljama građanskog prava desio se obrnuti proces, pri čemu je nadzor nakalemljen na sursis čija je glavna funkcija bila obustavljanje izvršenja kazne.

Međutim, u zemljama običajnog prava generalno, od samog početka je bilo jasno da će se njihova osnova običajnog prava promjeniti kada se geografski proširi, spajajući se u nekoliko osnovnih univerzalnih karakteristika saglasnih aspekata istorije, geografije, kulture i politike različitih zemalja:

- u Sjedinjenim Državama je važnost Ustava i relativna autonomija država, okruga, gradova i okruga, što se tiče operativne probacije, stvorila varijacije u praksi i sukob između tumačenja Ustava Vrhovnog suda i tradicije običajnog prava;
- u bivšoj komunističkoj istočnoj Evropi uslovna osuda bila je spojena u okvir komunalizma koji je dao novo i doslovno značenje konceptu 'ispravka zajednice' u kontekstu u kojem je nadzor od strane porodice, komšija ili saradnika imao logiku koja je omogućila bivšem komunistu zemlje da integrišu svoje političke i kulturne ciljeve sa zapadnim pravosudnim sistemom.

Istočnoevropsko iskustvo je u stvari ekstreman primjer kako političke promjene izazivaju promjene u prirodi i svrsi uslovne kazne. I ova tačka naglašava ključni zaključak 'Probacije širom svijeta': vrlo malo varijabli konstituise uslovnu kaznu, ali ova fleksibilnost je jedna od prednosti uslovne kazne, jer mora odražavati savremene političke ciljeve i kulturne norme ako se želi uspješno riješiti lokalni problem krivičnog pravosuđa i diverzifikuju raspon opcija izricanja kazni koje su dostupne sudovima. Probacija ne pruža izvezeni 'odgovor' na sve društvene probleme koje izazivaju i doživljavaju prestupnici, ali nudi proces u kojem nacionalne vlade mogu da razrade šta treba da se urade kako bi označile pogrešnost zločina, priznajući da je povreda nastala kao posljedica često i počinocu, a zatim pokušajte da to ispravite.

Iako uslovna osuda zaista ima malo definišućih karakteristika, jedna od njih mora biti da ona konstruktivno radi na reintegraciji prestupnika u društvo protiv kojeg je on ili ona uvrijedio stvaranjem nove ravnoteže.

Komparativna istorija uslovne osude nam stoga nudi novi način sagledavanja istovremenih pokušaja uslovne osude da se pomogne (što proizilazi iz običajnog prava) i da budemo zabrinuti za građanske slobode prestupnika (koje proizilaze iz građanskog prava).

3.2. Definicije uslovne osude

3.2.1. Uslovna osuda kao zakonska odredba

Jedna tačka gledišta vidi uslovnu kaznu jednostavno kao suspenziju kazne od strane suda. Pošto kazna nije izrečena, učinilac ostaje u zajednici do isteka kazne, osim ako, naravno, u međuvremenu nije stupio u neko ponašanje koje bi opravdalo izvršenje kazne. Ovaj sistem sve prepušta uslovnom licu i čini uslovnu kaznu jednostavnim policijskom procedurom. Dakle, to podrazumijeva dvije stvari za osuđenika: još jednu šansu i prijetnju kaznom ako ne popravi svoje ponašanje.

Svojevremeno su ovo gledište iznosili i autori, uglavnom sa pravnim porijeklom, koji su pisali u prvoj deceniji dvadesetog vijeka.

3.2.2. Uslovna osuda kao mjera snishodljivosti

Rijetki su autori koji za zauzeli ovakav pristup uslovnoj kazni (Smith, 1926).

Međutim, vjerovatno najbolje predstavlja opšte laičko gledište, kao i ono većine zagovornika. Ova činjenica predstavlja osnovni problem stručnom osoblju, koje uslovnu kaznu posmatra kao vid liječenja. Mnogi prestupnici, međutim, posebno među maloljetnicima, smatraju da su njihova djela nesrećne greške, i iako su vjerovatno neobjašnjivi, oni su, u krajnjoj analizi, izbor između ispravnog i pogrešnog, izbori za koje se prestupnici osjećaju sposobnim da kontrolišu. Shodno tome, oni u sopstvenom umu nisu bolesne osobe, niti su nužno čak ni proizvodi nepoželjnog okruženja i stoga im svakako nije potrebno liječenje (Diana, 1960).

3.2.3. Uslovna osuda kao krivična mjera

Ovo predstavlja stav koji je naišao na malo prihvatanja u literaturi, posebno tokom posljednjih pedeset godina. Prema Almiju, uslovna osuda mora biti predstavljena osuđeniku kao oblik kazne, ona koja mu omogućava da izbjegne obavezu i njenu stigmatu, ali ona koja takođe postavlja druge zahtjeve. Ako se ovi zahtjevi ne ispune, onda osuđenik može očekivati da će ponovo dobiti istu vrstu kazne kao i drugi prestupnici. Pretpostavka koja leži u osnovi takvog gledišta je da je izvjesnost kazne ono što odvraća.

3.2.4. Uslovna osuda kao administrativni proces

Vjerovatno je da su ranije ideje o reformi i rehabilitaciji vezane za uslovnu kaznu nastale kao reakcija na različite zloupotrebe povezane sa zatvaranjem djece. Kao rezultat toga, veliki dio sentimenta je bio vezan za koncept uslovnog rada u njegovim počecima. Ovo osjećanje, zajedno sa ciljem reforme ili rehabilitacije, činilo je nukleus koncepcije uslovne kazne kao administrativnog procesa. U suštini ono što se sastoji od uslovne osude prema ovoj koncepciji je izvođenje konkretnih mjera koje imaju za cilj da pomognu prestupniku da izbjegne dalje nevolje. U tom pogledu, to je prilično negativan pristup koji se uglavnom sastoji od stvari koje su učinjene za počinioca u nadi da će ga one nekako odvratiti od dalje kriminalne karijere. Dakle, organizovanje liječenja, zakazivanje za sprovođenje testova, premještanje u školu, traženje zaposlenja za počinioca, provjera njegovih aktivnosti i tako dalje predstavljaju glavni sadržaj uslovne osude sa ovog stanovišta.

Značajan broj autora koji pišu u ovoj oblasti vidi administrativni proces kao glavni okvir uslovne kazne. Većina njih, međutim, datira od 1902. do 1920. Ova činjenica može

ukazivati na blisko poistovjećivanje popravne oblasti sa socijalnim radom, koji je u ranijim godinama uglavnom bio administrativni. Kasnije su promjenjivi koncepti i tehnike u socijalnom radu brzo našle svoj put u službama za zaštitu djece i sudskih službi za maloljetnike. Međutim, noviji pristupi predstavljeni radom na slučajevima i njegovim psihoanalitičkim osnovama nisu naišli na jednoglasno odobrenje.

Godine 1910. Maude E. Miner, sekretarica Udruženja za uslovnu kaznu u New Yorku, izvijestila je da se uslovna osuda za osuđenu djevojku sastoji od procesa izgradnje karaktera kroz discipline i ispravljanje. Oni su primjenjivani tako što je djevojčica dobila posao, posjećivala dom, dobijala saradnju njenih roditelja, pružala potrebnu medicinsku njegu i dovodila je u kontakt sa blagotvornim uticajima kao što su crkve i klubovi (Miner, 1910).

Godine 1911. zakon Ilinoisa o uslovnoj kazni za odrasle predvidio je da određene kategorije prestupnika mogu biti stavljene na uslovnu kaznu. Sud je obavezao da nametne određene uslove koji su osmišljeni kako da zaštite zajednicu, tako i da probacionarima pruže neku „razumnu praktičnu pomoć“. Ovi uslovi su podrazumijevali plaćanje sudskih troškova, davanje garancije, izdržavanje zavisnih osoba i sastavljanje redovnih izvještaja probacionom službeniku. Očigledno, pod takvim okolnostima uslovna osuda nije mogla biti ništa drugo do administrativna (Diana, 1960).

3.2.5. Uslovna osuda kao socijalni radni tretman

Reinemann je definisao uslovnu kaznu na sljedeći način: „Pravno, u slučaju punoljetnog prestupnika, uslovna osuda je suspenzija kazne tokom perioda na slobodi, pod uslovom dobrog ponašanja. U slučaju delinkventnog djeteta, sud za maloljetnike koristi uslovnu kaznu kao oblik rješavanja predmeta koji djetetu dozvoljava da živi na slobodi u svojoj kući ili pod starateljstvom odgovarajuće osobe, bilo da je u pitanju rođak, prijatelj porodice, ili hraniteljstvo, pod nadzorom agenta suda i pod uslovima koje sud odredi. Društveno, uslovna osuda je oblik tretmana koji sprovode službenici za uslovnu kaznu.

Najveći dio literature — između osamdeset pet i devedeset procenata od 1940. godine — posmatra uslovnu kaznu kao neki oblik liječenja.

Tačku gledišta koja identifikuje uslovnu kaznu sa tretmanom teško je analizirati. Ne može se predstaviti kao dosljedan ili dobro definisan pristup i izgleda da predstavlja stav ili stanje uma umjesto tehnike ili suštinske teorije. U svakom slučaju, literatura koja predstavlja uslovnu kaznu kao tretman slučaja generalno definiše uslovnu kaznu kao primjenu principa i tehnika rada na predmetu u postupanju sa prestupnikom.

Jedno je, međutim, da gledište rada na slučaju predstavlja pomjeranje naglaska sa društvenih uslova ponašanja na samo ponašanje pojedinca, posebno na ponašanje kome se može pristupiti sa stanovišta „dinamike“ psihoanalitičkih mehanizama.

3.3. Uslovna osuda u krivičnom pravu

Sa izuzetkom prve tri kategorije (pravna, krivična, milosrdna), svi stavovi naglašavaju aspekte tretmana uslovne kazne. U pregledanoj literaturi, samo pet odsto pisaca smatralo je uslovnu kaznu u potpunosti kao zakonsku odredbu ili kao mjeru bilo kazne ili blagosti.

Uslovna osuda je zakonska odredba i uslovnu kaznu ne treba smatrati samo blagošću ili samo kaznom; ali se u prvom slučaju posmatra kao u osnovi radni tretman slučaja; u drugom, upravni nadzor; a u trećem oba ova. Svaki, međutim, sadrži elemente drugog. Dakle, u svim

slučajevima probacija se posmatra kao društveni, ali i pravni proces, kao metod nadzora i usmjeravanja u kome se koriste svi raspoloživi resursi zajednice, i kao proces koji treba da ima za cilj potpuno prilagođavanje prestupnika (Diana, 1960).

Kao što je izvučeno iz stručne literature, onda se uslovna osuda može smatrati primjenom savremenog, naučnog rada na slučajevima na posebno odabranim prestupnicima koje su sudovi stavljeni pod lični nadzor uslovnog službenika, ponekad i pod uslovnu suspenziju kazne, i na tretman u cilju njihove potpune i trajne socijalne rehabilitacije.

3.4. Prednosti uslovnog kažnjavanja

3.4.1. Bolje smanjenje recidiva

Iako bi bilo primamljivo gledati na zatvaranje kao na način smanjenja prestupa, postojeći podaci bi sugerisali da je veća vjerovatnoća da će oni koji su zatvoreni umjesto da im se izreknu sankcije u zajednici, ako ništa drugo, ponovo počiniti krivična djela.

Često je osnovni izazov u pokušaju da se uporede efekti zatvora i sankcija u zajednici na recidivizam imati dvije grupe koje su ekvivalentne po svim drugim karakteristikama osim po kazni. Jedini način da se to garantuje, tako da možemo da izolujemo uzrok razlike u recidivu (ako ga vidimo) od razlike u kaznama, bio bi da se prestupnici nasumično rasporede na zatvorske ili društvene sankcije. Ovaj tip randomizovanog kontrolisanog eksperimenta smatra se „zlatnim standardom“ u evaluacionom istraživanju. U mnogim slučajevima, međutim, to nije izvodljivo i može izazvati etičke komplikacije s obzirom na ono što znamo o štetnostima vezanim za zatvor. Stoga, nije iznenađujuće da su ove vrste randomizovanih eksperimentalnih studija prilično rijetke.

Sljedeća najbolja stvar je stvoriti dvije grupe ljudi koji su što sličniji po svim karakteristikama osim po kazni koju su dobili. Često se to radi pronalaženjem parova ljudi koji su identični po varijablama za koje se zna da su povezane sa recidivizmom, osim činjenice da je jedan otišao u zatvor, a drugi je dobio sankcije u zajednici. Alternativni pristup je da se stvori opšta mjera vjerovatnoće dobijanja sankcija u zajednici koristeći sve dostupne pozadinske informacije, a zatim uparivanje na ovom „skoru sklonosti“ onih koji su primili sankcije u zajednici sa onima koji su poslani u zatvor.

Jedna studija je uspjela da uradi i jedno i drugo koristeći podatke za prestupnike osuđene u Holandiji 1997. godine. Uzeli su parove ljudi čije bi porijeklo činilo da imaju jednaku vjerovatnoću da dobiju rad u zajednici, ali samo jedan je to zaista učinio. Poklapali su se i po drugim karakteristikama, kao što su godine, pol i relativna dužina kazne. Prestupnici mogu dobiti do 240 sati društveno korisnog rada ili 6 mjeseci zatvora. Ispitani su samo oni koji nikada nisu bili osuđeni ni na jednu od opcija da bi se isključili efekti prenošenja iz prethodnih iskustava sa ovim sankcijama. Rezultati su pokazali da su osuđeni na zatvorsku kaznu imali veću stopu recidiva u smislu prosječne godišnje osude za sva krivična djela i posebno za imovinska i nasilna krivična djela. Da ovo stavimo u perspektivu, 2018. godine, 73.951 prestupnik je osuđen na zatvor u Kanadi, a 74% njih (ili 54.891 prestupnik) je osuđeno na 6 meseci ili manje zatvora u Kanadi. Iako svi ovi prestupnici ne bi ispunili kriterijume za ovu studiju pošto su neki od njih već bili osuđeni na zatvorsku kaznu ili kaznu u zajednici, ova studija bi sugerisala da bi opcija do 240 sati društveno korisnog rada bila efikasan način za smanjenje recidiva (Jung, 2021).

Slični rezultati su takođe demonstrirani u Velikoj Britaniji koristeći isti metod „podudaranja rezultata sklonosti“. Ova studija je identifikovala ekvivalentne parove muških

prestupnika koji su mogli dobiti zatvorsku kaznu ili kaznu u zajednici. Od više od 5.000 muškaraca za koje su bili dostupni podaci, pronađena su razumno ekvivalentna podudaranja za njih 2.324. Svi su bili pod nadzorom u zajednici: ili nakon izricanja zatvorske kazne od najmanje jedne godine ili samo osuđenih na kaznu u zajednici. Nakon što ih je pratila godinu dana, studija je otkrila da je znatno veća vjerovatnoća da će osuđeni na zatvorsku kaznu biti osuđeni za prekršaj od onih kojima je izrečena sankcija u zajednici. Sve u svemu, razlike između zatvorenika i grupe za sankcionisanje u zajednici bile su najveće za one za koje je bilo najmanje vjerovatno da će otići u zatvor u vrijeme izricanja presude, na primjer, one sa najmanje teškim krivičnim djelima i/ili najmanje teškim krivičnim dosijeima. Drugim riječima, činilo se da je zatvor imao najveće negativne uticaje na one koji su bili najvjerovatniji kandidati za kaznu u zajednici.

Pošto su ove dvije studije koristile metod „skora sklonosti“ da bi statistički kreirale dvije slične grupe, moglo bi se postaviti pitanje sa činjenicom da su možda u skorosti nedostajali podaci o drugim važnim varijablama po kojima su se dvije grupe razlikovale. Drugim riječima, moglo bi se sugerisati da je upravo ovaj nedostajući drugi faktor uzrokovao razlike u recidivu između ove dve grupe, a ne razlika u kazni. Zbog toga je randomizovani kontrolisani eksperiment, gdje se prestupnici nasumično dodjeljuju sankcijama u zajednici ili zatvoru, zaista važan.

Kao što je gore navedeno, ove studije su rijetke zbog izvodljivosti i etičkih razmatranja. Međutim, to je bilo moguće u jednoj švajcarskoj studiji koja je upoređivala stope recidivizma prestupnika koji su nasumično raspoređeni na naloge društveno korisnog rada ili na kratak period zatvora (do 14 dana). Ako je prestupnik osuđen na kratak boravak u zatvoru imao pravo na rad u javnom interesu, prestupniku je data mogućnost da bude raspoređen, na nasumičnoj osnovi, na rad u zajednici, a ne na zatvor. Rezultati nisu pokazali značajnu razliku između onih koji su raspoređeni na rad u javnom interesu i onih koji su poslani u zatvor u pogledu vjerovatnoće da budu ponovo osuđeni ili prosečnog broja osuđujućih presuda u roku od 24 mjeseca od izricanja kazne. Međutim, u slučaju ponovnih hapšenja, manja je vjerovatnoća da će oni koji su raspoređeni na rad u javnom interesu biti ponovo uhapšeni od onih koji su kaznu služili u zatvoru. Ova studija pokazuje da nalog za rad u javnom interesu može biti jednako efikasan, ako ne i efikasniji, u smanjenju recidiva od „kratkog oštrog šoka“ u zatvoru. Pozivajući se na slične nalaze iz studija koje koriste manje rigorozne dizajne, ova studija pomaže u pružanju podrške i vjerodostojnosti tim nalazima, pošto je ova studija koristila „zlatni standard“ evaluacionog istraživanja – randomizovani kontrolni eksperiment (Jung, 2021).

Ovi nalazi su posebno impresivni za sankcije u zajednici s obzirom na vrste prestupnika za koje je veća vjerovatnoća da će dobiti uslovnu kaznu u odnosu na one za koje je veća vjerovatnoća da će biti isključeni iz uslovne kazne. Često se ozbiljnost krivičnog djela koristi kao barometar da li je sankcija u zajednici odgovarajuća, pri čemu se oni koji su osuđeni za ozbiljno nasilno djelo isključuju, čak i ako nisu u velikoj opasnosti da ponovo počine krivično djelo, a sam prekršaj im je možda bio nesvojestven. U stvari, vjerovatnije je da će „ozbiljni recidivista“ kradljivac dobiti uslovnu kaznu. S obzirom na to da je mnogim ljudima sa „visokim rizikom od ponovnog krivičnog djela“ data uslovna kazna, iznenađuje da su sankcije u zajednici bar podjednako efikasne ili djelotvornije u smanjenju recidivizma od kazne zatvora.

Iako su jednako efikasne ili čak bolje u smanjenju recidiva od kazne zatvora, sankcije u zajednici imaju tendenciju da budu isplativije od zatvora. Čak i u slučajevima kada sankcije u zajednici ne smanjuju recidiv više nego zatvor, njihova primjena bi se mogla opravdati samo na osnovu smanjenih troškova zatvora u budućnosti. Na primjer, studija koja ispituje uticaj programa oslobađanja od terapijskog rada u zajednici pokazala je da se uračunavanje troškova

kao što su troškovi krivičnog gonjenja, troškovi krivičnog pravosuđa i dodatne socijalne beneficije (npr. stabilnije zaposlenje, manje upotrebe droga, manje zavisnosti od društvenih blagostanja), za svakih 19 USD uloženi u ovaj određeni program zajednice, izbjegnut je 1 dan zatvora. Važno je zapamtiti da nisu svi programi liječenja zasnovani u zajednici isplativi, ali ova studija sugerira da se pažljivo sprovedena kazna u zajednici može isplatiti samo u smislu smanjenih naknadnih troškova zatvora.

Sve u svemu, ako su kazne u zajednici jednako vjerovatne, ili ponekad vjerovatnije, da smanje recidivizam nego zatvor, i ako su isplativije, onda bi kazne u zajednici trebalo da budu poželjnije od zatvorske u odgovarajućim slučajevima.

3.4.2. Manje štetan uticaj na obrazovanje i zapošljavanje

Uslovna osuda i sankcije u zajednici obično imaju manje štetne efekte na obrazovanje i zapošljavanje u poređenju sa zatvorom. Danska je 2006. godine dozvolila zatvorskim vlastima da periode elektronski nadgledanog kućnog pritvora zamjene kratkim zatvorskim periodima kako bi se održalo učešće na tržištu rada i obrazovanje. Od 2006. godine, osuđenima na zatvorsku kaznu do 3 mjeseca bilo je dozvoljeno da se prijave za izdržavanje kazne kod kuće uz elektronsko praćenje, sve dok pohađaju program prevencije kriminala, dozvoljavaju nenajavljene posjete popravnih radnika i pristaju na testiranje na supstance. Ovi prestupnici su upoređeni sa onima koji su izdržali kaznu u zatvoru na preko 20 varijabli uključujući krivičnu istoriju, vrstu djela, stepen obrazovanja, itd. Praćeni su 3 godine nakon isteka kazne. Nakon dvije godine, manje je vjerovatno da su oni kojima je data mogućnost da izdržavaju kaznu u zajednici napustili školu i veća je vjerovatnoća da će završiti srednju školu, velikim dijelom zato što im život nije poremećen zatvorom.

Pored obrazovanja, zapošljavanje i učešće radne snage manje su narušeni sankcijama u zajednici u poređenju sa zatvorom. Studija sprovedena u Švedskoj ispitala je sve muškarce rođene 1975. i 1980. koji su bili stanovnici Švedske do 16 godina. Pošto je moguće povezati administrativne podatke o švedskim državljanima, ne samo da su bile dostupne evidencije o zapošljavanju, već i drugi relevantni podaci (npr. obrazovanje, imigracija, mentalno zdravlje, krivični dosije, itd.) su takođe bili dostupni. Koristeći podudaranje rezultata sklonosti na osnovu ovih osnovnih podataka, istraživači su stvorili dvije ekvivalentne grupe: one koji su prvi put osuđeni na zatvorsku ili uslovnu kaznu u dobi od 20-25 godina. Prije izricanja kazne nije bilo razlika u radnim knjižicama između ove dvije grupe. Međutim, tokom prve tri godine nakon izricanja kazne, manje je vjerovatno da će oni koji su dobili kaznu zatvora biti zaposleni nego oni koji su dobili uslovnu kaznu.

Slični rezultati su takođe pronađeni za mlade odrasle osobe u SAD. Koristeći podskup ispitanika iz američkog Nacionalnog longitudinalnog istraživanja mladih, ova studija je uparila one koji su osuđeni i zatvoreni i one koji su osuđeni, ali nisu zatvoreni na osnovu 30 različitih varijabli (npr. struktura porodice, obrazovanje, istorija hapšenja, itd.) . Ljudi u ovoj studiji su u prosjeku prvi put bili u zatvoru nešto više od 4 mjeseca. Čak je i ovaj relativno kratak period lišenja slobode imao značajan uticaj na njihovo zapošljavanje. Zatvoreni mladi odrasli su imali manje šanse da budu u stabilnom zaposlenju, veća je vjerovatnoća da će stalno biti van radne snage i veća je vjerovatnoća da neće biti zaposleni i da ne traže posao. Pošto su svi ljudi u ovoj studiji osuđeni, jasno je da postoji i dodatni deficit koji nastaje zatvaranjem, pored same osude.

Sa manje negativnih posljedica po obrazovanje i zapošljavanje koje su povezane sa sankcijama u zajednici, oni kojima su izrečene kazne u zajednici takođe će manje zavisiti od

socijalnih davanja nakon kazne. Studija u kojoj se ispituju muški prestupnici koji nisu u saobraćaju osuđeni nakon aprila 2006. (kada je elektronsko praćenje kod kuće uvedeno kao opcija za prestupnike koji nisu u saobraćaju) u Danskoj pokazalo je da je manja vjerovatnoća da će oni koji su kažnjeni u zajednici umjesto u zatvoru zavisiti od socijalne pomoći nakon odsluženja kazne.

3.4.3. Potreba za pažljivom i temeljnom evaluacijom

Međutim, nisu sve prakse koje se odnose na uslovnu kaznu i sankcije u zajednici efikasne u smanjenju recidiva ili promovisanju boljih ishoda u drugim oblastima građanskog života. Iako se programi koji se bave faktorima sa kojima se suočavaju bivši zatvorenici (npr. zapošljavanje, stanovanje) često mogu opravdati humanitarnim razlozima, to ne znači da će biti efikasni u rješavanju tih faktora i/ili da će smanjiti ponavljanje krivičnih djela. Ne postoji jedinstveni program koji će raditi za sve. Dokazi o efikasnim programima su prilično mali; stoga, pažljive i temeljne evaluacije moraju biti ugrađene u implementaciju svih programa. Čak i ako postoji efikasan program, rizično je generalizovati šta bi moglo biti efikasno za novo okruženje ili za različite vrste prestupnika. Važno je prepoznati da „[dobro] namjere mogu imati razočaravajuće rezultate“. Umjesto pretpostavke da će određeni pristup funkcionisati, važno je sprovesti pažljivu i temeljnu evaluaciju određenog programa kako se on sprovodi u praksi.

Stručni, obrazovni programi i programi životnih vještina su godinama bili glavni dio popravnog sistema. Međutim, bilo je relativno malo adekvatnih procjena njihovog uticaja. Gledajući istraživačku literaturu koja postoji, opšti nalaz izgleda da će rezultati zavisiti od tačnog programa koji je na snazi, karakteristika prestupnika u programu, mjera ishoda od interesa i rigoroznosti evaluacije metodologija. Iako preovlađujuće, ne može se pretpostaviti da će ovi „osnovni“ programi funkcionisati jer je sličan program ili pristup imao pozitivan uticaj na drugim mjestima.

Na primjer, često se pretpostavlja da je „više“ bolje kada je u pitanju pružanje usluga, posebno za mlade koji su uključeni u formalni pravosudni sistem za mlade. Studija je ispitala mlade (12-18 godina) u kalifornijskom okrugu Ventura koji su uhapšeni ili zbog prekršaja ili kršenja uslovne kazne i za koje se smatralo da imaju „umjereni“ rizik da ponovo počine krivično djelo. Pošto su nasumično raspoređene da dobiju ili običnu uslovnu kaznu ili oblik „intenzivnog“ nadzora, ove dvije grupe su pretpostavljeno ekvivalentne, osim za vrstu nadzora koju su primile. Uobičajena uslovna osuda podrazumijevala je minimalnu intervenciju: mjesečni kontakt sa mladima, upućivanje na spoljne agencije i nikakve posebne službe. Intenzivna probna kazna podrazumijevala je najmanje jedan sat kontakta licem u lice nedjeljno, najmanje dva porodična kontakta mjesečno, programi za rješavanje različitih „rizika“ u porodici (npr. problemi sa supstancama, roditeljstvo, itd.), kao i programi restorativne pravde. Nakon 18 mjeseci praćenja, nije bilo razlike između dvije grupe mladih u pogledu ponavljanja krivičnih djela.

Drugi pristup za koji se često pretpostavlja da je efikasan u smanjenju ponavljanja prekršaja je elektronski nadzor. Kao tehnika za saznanje nečijeg boravišta, elektronsko praćenje postoji od sredine 1980-ih. U evaluaciji programa elektronskog praćenja studije nisu pronašla smanjenje recidivizma koje se ne može pripisati razlikama u nivoima rizika. Štaviše, dostupnost elektronskog praćenja nije uvijek smanjila oslanjanje na zatvore. Slični nalazi su prijavljeni u Škotskoj, bez uticaja na stopu prekršaja, bilo kratkoročno ili dugoročno, nego bilo koja druga kazna.

To ne znači da određeni programi koji koriste elektronsko praćenje ili određene vrste usluga neće uopšte raditi. Kao što ne možemo pretpostaviti da će svi pristupi funkcionisati, tako ne možemo reći da određena tehnika ne može da funkcioniše bez evaluacije specifičnog programa kako se sprovodi. Koliko god je važno pravilno implementirati programe, dio implementacije treba da uključi evaluaciju kao neophodnu komponentu.

3.4.4. Evaluativni dokazi o uslovnoj osudi i sankcijama u zajednici

Na osnovu evaluacionih dokaza o uslovnoj osudi i sankcijama u zajednici, čini se da pristupi koji se više fokusiraju na nadzor i kontrolu imaju tendenciju da budu manje efikasni. Nasuprot tome, pristupi koji: uspostavljaju ravnotežu između sprovođenja/kontrole i pomoći/rehabilitacije; imati jasan cilj; identifikuju i ciljaju prestupnike koji su u većoj opasnosti da ponovo počine krivično djelo; pružanje usluga koje su posebno prilagođene kriminogenim potrebama prestupnika imaju tendenciju da budu efikasnije u smanjenju i kršenja uslova i ponavljanja krivičnog djela.

Često se pretpostavlja da je „više je bolje“ kada su u pitanju nadzor i uslovi. Ova pretpostavka je bila osnova za proliferaciju intenzivnih praksi nadzora. Međutim, intenzivni nadzor sa više uslova i restriktivnijim uslovima je složen način da se ljudi podese na neuspjeh. Istraživanja su dokumentovala da intenzivan nadzor dovodi do više tehničkih prekršaja od običnog nadzora. To onda rezultira povećanjem tehničkih optužbi (npr. prekršaji za sprovođenje pravde, kršenje sudskog naloga, itd.) što zapravo dovodi do povećanja zatvorske kazne.

U studiji koja je obuhvatila više od 250.000 ljudi pod nadzorom uslovnog otpusta u Kaliforniji tokom 2003. i 2004. godine, veća je vjerovatnoća da su oni koji su bili podvrgnuti visokom nivou nadzora prekršili uslovni otpust, kontrolišući karakteristike prestupnika. Da li se utvrdi da je prestupnik prekršio uslove ili ne, to ima veze sa prirodom nadzora koliko i sa onim ko je pod nadzorom. Često se intenzivan nadzor fokusira na nasilne i seksualne prestupnike. Ovo zauzvrat čini da ovi prestupnici izgledaju vjerovatnije da će prekršiti uslove, što se onda koristi da opravda još veći nadzor, održavajući problematičan ciklus.

Sa druge strane spektra, za prestupnike niskog rizika, čini se da sve više od vrlo povremenih sastanaka sa službenicima za uslovnu kaznu predstavlja rizik da bude rasipanje resursa. Studija sprovedena u Filadelfiji identifikovala je prestupnike niskog rizika koji su nasumično raspoređeni u nadzor niskog intenziteta (nadgledani od strane službenika za uslovnu kaznu sa velikim brojem slučajeva sa prosječno 2,4 kontakta godišnje sa prestupnikom) i normalnom nadzoru (koji su primili u prosjeku 4,5 kontakata). Dvije grupe se nisu razlikovale po tome da li se prestupnik ponovio u roku od jedne godine. Pored toga što ne pruža nikakvu kriminološku korist, pojačan nadzor nad prestupnicima niskog rizika može biti pogrešna alokacija resursa. Čak i kada prestupnici krše uslove, zahtijevati od njih da prisustvuju „dnevnom centru za prijavljivanje“ ne izgleda ništa bolje, ako ne i gore, u smislu ponavljanja krivičnog djela ili kršenja uslova, nego jednostavno dozvoliti im da nastave u zajednici uz uobičajeni nadzor.

Konačno, programi nadzora u zajednici su manje efikasni nego što bi mogli biti u slučajevima kada se službenici za uslovnu kaznu ne pridržavaju osnovnih principa efektivnog nadzora. Da bi se razumjelo zašto službe uslovne kazne možda nisu toliko efikasne koliko bi mogle biti, sprovedena je studija slučaja u Manitobi, Kanada, u kojoj su ispitivani dosijeji o uslovnoj kazni i audio zapisi sastanaka službenika za uslovnu kaznu—klijenti. Ova studija počinje sa principom da nema smisla fokusirati resurse na one prestupnike kojima nije

potrebna intervencija; stoga, prestupnici koji su u visokom riziku od ponovnog prestupa moraju biti identifikovani i ciljani. Sljedeći korak je da se jasno identifikuju ciljevi intervencije; i obezbijediti efikasne intervencije za postizanje tih ciljeva. Studija je pokazala da „službenici na uslovnoj kazni mogu da nauče da rade više i da to rade bolje“. Većina službenika za uslovnu kaznu sprovodila je procjenu rizika, ali je postojao odgovarajući plan intervencije za samo 40% identifikovanih potreba. Pored toga, analiza audio fajlova razgovora između probacionog službenika i prestupnika pokazala je da se u većini slučajeva nije razgovaralo o kriminogenim potrebama. U širem smislu, nadzor zajednice može biti ograničen dostupnošću programa. Na primjer, 40% odraslih prestupnika u studiji imalo je uočene probleme sa zapošljavanjem, ali je samo 10% ovih slučajeva imalo akcioni plan koji je osmišljen za rješavanje ovog problema.

Ono što je ohrabrujuće je da „bolje vršenje nadzora“ može uticati na ponavljanje krivičnog djela. U studiji o službenicima za popravne službe u zajednici u Viktoriji, Australija, službenici su dobili kurs obuke u kojem su bili ohrabreni da: 1) promovišu i nagrađuju „prosocijalne“ akcije (npr. održavanje sastanaka, obavljanje rada u zajednici); 2) fokusiraju se posebno na probleme za koje se činilo da su povezani sa prestupom; i 3) pokušaju da sagledaju stvari iz perspektive prestupnika. Klijenti ovih obučeni oficira upoređivani su sa klijentima oficira koji nisu poštovali ove principe. Rezultati su bili prilično pozitivni, posebno sa fokusom na „prosocijalnu“ orijentaciju popravnih radnika u zajednici koja je povezana sa manje kršenja uslova i manje prekršaja, godinu i četiri godine kasnije. Ova studija pokazuje da, čak i bez „posebnog“, „skupog“ ili „novog“ tretmana, određene orijentacije ili stilovi nadzora mogu uticati na ishod korekcija u zajednici.

Pored promovisanja „prosocijalne“ orijentacije u nadzoru, čini se da je udaljšavanje od striktnog modela sprovođenja/kontrole efikasnije u smanjenju recidiva. U studiji o modelu 'proaktivnog nadzora zajednice' (PCS) u Merilendu, utvrđeno je da su programi nadzora u zajednici koji su obezbijedili motivaciono poboljšanje, povoljnije okruženje za društveno učenje i ciljani naglasak na suštinskim kriminogenim potrebama efikasniji u smanjenju ponovnih hapšenja od obezbjeđivanje redovnog uslovnog zatvora. Ciljana priroda ove intervencije u fokusiranju na ključne kriminogene potrebe igrala je važnu ulogu, ali je ova vrsta ciljane intervencije isporučena u „popravnom miljeu u kojem se podržava promjena počinioca“ – a ne samo zahtjevana i prinuđena – je ono što je pozitivno uticalo na prestupnike.

Slični nalazi su takođe prijavljeni u evaluaciji programa „Intenzivni nadzor i nadzor“ (ISSP) u Nju Džersiju. Pored pružanja adekvatnijih usluga prestupnicima, program je testirao da li su službenici za uslovni otpust kategorisani kao pripadnici policije, socijalnog rada ili su uravnoteženi u svojoj orijentaciji. Sve u svemu, stopa recidivizma za novu osudu ili opoziv uslovnog otpusta iz bilo kog razloga bila je niža za grupu ISSP koja je za svoje potrebe primala odgovarajuće usluge nego obična grupa za uslovni otpust. Štaviše, tehnički prekršaji/opozivi varirali su u zavisnosti od orijentacije službenika za uslovni otpust. Ukidanje za novu osudu bilo je najmanje vjerovatno kada je uslovni otpust nadgledao službenik za uslovni otpust sa uravnoteženom orijentacijom. Tehnički prekršaji su, što nije iznenađujuće, najvjerovatnije zabilježeni kod uslovnih puštenih pod nadzorom službenika koji su usmjereni na sprovođenje zakona.

Međutim, balansiranje kontrole/sprovođenja sa pomoći/rehabilitacijom nije dovoljno. Pored toga, sankcije i programi zajednice moraju biti jasno osmišljeni i pravilno sprovedeni. Programi sa jasnim ciljevima o tome šta program treba da postigne dok ciljaju na određenu vrstu prestupnika koji bi trebalo da ima koristi od programa efikasniji su u snižavanju stope recidivizma od pristupa tipa „jedna veličina za sve“.

Imajući to u vidu, trebalo bi da postoji oprez protiv korišćenja instrumenata za predviđanje koji se prodaju na komercijalnom tržištu u identifikaciji i ciljanju određene vrste prestupnika za koje je veća vjerovatnoća da će ponoviti krivično djelo. Iako su instrumenti predviđanja privlačni za profesionalce u krivičnom pravosuđu jer daju furnir objektivnosti odlukama krivičnog pravosuđa, popularni instrumenti za predviđanje nisu ništa bolji u predviđanju da li će neko ponovo počiniti krivično djelo od predviđanja rizika običnih ljudi koristeći lako dostupne indikatore (npr. godine, pol, krivična istorija).

Sve u svemu, pristupi koji su se pokazali uspješnim i efikasnim u smanjenju kršenja i recidivizam imaju tendenciju da: naglase prosocijalnu orijentaciju u stilu supervizije; uspostaviti ravnotežu između sprovođenja/kontrole i pomoći/rehabilitacije; pružaju odgovarajuće usluge koje su posebno usmjerene na kriminogene potrebe počinioca; imati jasan cilj; i efikasno alocirati resurse tako što će se posebno usmjeriti na prestupnike koji su u većem riziku od ponovnog krivičnog djela.

3.5. Javna percepcija uslovne osude

Čak i sa empirijskim dokazima o prednostima uslovne osude i sankcija u zajednici u odnosu na zatvor i procjenjivačkim dokazima o tome kako uslovna osuda i sankcije u zajednici mogu biti efikasnije, sudije i drugi službenici krivičnog pravosuđa bi i dalje mogli da brinu da sankcija zasnovana na zajednici možda neće biti doživljena kao kažnjavanje od strane prestupnika ili ga javnost smatra suštinski kaznenim. Međutim, istraživanja o percepciji kazni i sankcija u zajednici sugerišu suprotno.

Oni koji su osuđeni za krivična djela ne preferiraju uvijek sankcije u zajednici nego zatvor. Studija u kojoj je učestvovalo 185 odraslih osuđenika na uslovnoj kazni je otkrila da bi za prestupnike pod aktivnim nadzorom u zajednici, od kojih su mnogi ranije služili zatvorske kazne, zatvorska kazna do 14 dana bila poželjnija od onoga što bi moglo izgledati, za mnoge, kao relativno blagu kaznu u zajednici, kao što je 23 dana elektronskog praćenja. To onda ne znači da treba koristiti kratke periode zatvora. Umjesto toga, ono što se pokazuje jeste da kazne u zajednici mogu da nose isto toliko kaznenog ugriza kao i zatvor za one koji ih izdržavaju. Što je još važnije, ovo bi podržalo upotrebu uzdržanosti kada se izriču kazne zasnovane na zajednici, jer nije potrebna prevelika količina sankcija u zajednici da bi se postigao značajan kazneni efekat.

Javnost takođe podržava primjenu društvenih sankcija čak i među onima koji smatraju da kazne nisu dovoljno oštre. Anketa u Sinsinatiju, Ohajo, tražila je od ispitanika da pročitaju kratku vinjetu koja opisuje zločin i prestupnika, sa varijacijama u pogledu starosti, prisutnosti problema sa drogom, prethodnog dosijea i radnog statusa prestupnika. Pored toga, postojale su i različite varijacije u vezi sa zločinom (pljačka, otimanje torbice, provala), da li je počinitelj nosio pištolj, da li je žrtva zadobila povrede ili ne, itd. rečenice koje bi tolerisali. Sve u svemu, zatvor je bio poželjna opcija za 34-56% slučajeva. Međutim, na pitanje koje kazne bi tolerisali, podaci sugerišu da su sankcije zasnovane na zajednici podržane čak i za relativno ozbiljne slučajeve, čak i među onima koji obično kažu da su kazne preblage. Ako se da više detalja o „stvarnom“ slučaju, javnost je generalno prijemčivija za sankcije zajednice nego što vlada pretpostavlja.

4. OPŠTA RAZMATRANJA O USLOVNOJ OSUDI I SUDSKOJ OPOMENI

Uslovna osuda i sudska opomena nastaju u okviru kazne kao mjere za njenu zamjenu u slučajevima kada je njeno izvršenje nije nužno za ostvarenje svrhe zaštite društva. Cilj njihovog uvođenja je ograničavanje retributivnog i infamnog dejstva kazne i razvijanje individualizacije da bi se kroz individualnu prevenciju ostvarila zaštita čovjeka i društva od kriminaliteta. Njihova primjena posebno kod kratkih kazni zatvora i primjena prema delinkventima koji su izvršili krivična djela pod uticajem niza olakšavajućih i ublažavajućih okolnosti, postaje neophodna i često nezamjenljiva. Vremenom uslovna osuda i sudska opomena kao substituti kazne postižu takav uspjeh na planu individualne prevencije da se sve više osamostaljuju i dobijaju karakter posebnih mjera koje mogu biti primjenjivane samostalno. Takva situacija navela je niz zakonodavstva da ih izdvoje iz okvira kazne i proglase samostalnim sankcijama (Jović & Jovanović, 2004).

Pluralitet krivičnih sankcija danas imaju zakonodavstva: Italije, Francuske, Njemačke, Belgije i neka druga zakonodavstva.

4.1. Zajedničke karakteristike uslovne osude i sudske opomene

Uslovna osuda i sudska opomena imaju sledeće zajedničke karakteristike (Jović & Jovanović, 2004):

- 1) karakter dejstva,
- 2) vezanost za kaznu,
- 3) vezanost za lakša krivična djela,
- 4) humani karakter i
- 5) svrha.

Po karakteru dejstva i uslovna osuda i sudska opomena spadaju u opominjujuće, odnosno upozoravajuće krivične sankcije zato što ne sadrže represiju. Po tome se one razlikuju od kazne. Sudskom opomenom se u stvari učiniocu djela upućuje prijekor za izvršeno djelo i opominje se da će, ako ponovo izvrši krivično djelo, kazna biti primijenjena za to novo djelo, dok se uslovnom osudom upozorava na prisutnost kazne, koja može biti primijenjena ne samo za novo već i za ranije izvršeno krivično djelo.

Vezanost za kaznu je takođe zajednička odlika uslovne osude i sudske opomene. Obje ove krivične sankcije su nastale u okviru kazne kao njeni substituti u slučajevima kada njena primjena nije neophodna za ostvarenje svrhe, tj. kada se da svrha može ostvariti opomenom ili upozorenjem da kazna može biti primijenjena ako dođe do izvršenja novog djela.

Vezanost za lakša krivična djela i socijalizovanu ličnost delinkvenata je bitna odlika primjene uslovne osude i sudske opomene.

Humani karakter uslovne osude i sudske opomene proizilazi iz karaktera njihovog dejstva. Kao opominjujuće sankcije, one ne vrše prinudu, ne žigošu čovjeka i ne ponižavaju njegovu ličnost. Ove mjere ne diraju u status ličnosti učinioca koji i dalje ostaje na slobodi, integritan u društvu jednakih, sa potpunom slobodom u izboru ponašanja, rada i načina života. Ta integracija ličnosti učinioca bez prisilnog nametanja jeste humanost.

Opšta svrha ovih krivičnih sankcija je da se građanin i društvo zaštite od kriminaliteta. One to ostvaruju putem opomene i upozorenja kao psiholoških sredstava utičući na svijest učinioca da ubuduće ne vrši krivična djela. Zato su one posebne mjere uticaja na društvenu

svijest krivično odgovornog učinioca koji nije dezintegriran. To, pak, znači da je njihova svrha specijalna prevencija odnosno da su sankcije kojima se ostvaruje uticaj na pojedine ličnosti, a ne na mase (Jović & Jovanović, 2004).

Razlike između uslovne osude i sudske opomene

Iako uslovna osuda i sudska opomena imaju niz zajedničkih karakteristika, one su dvije međusobno nezavisne i različite krivične sankcije.

Najvažnija razlika je u tome što je uslovna osuda upozoravajuća, a sudska opomena opominjuća sankcija. Uslovna osuda je u stvari mjera upozorenja sa prijetnjom. Njome se učinilac krivičnog djela upozorava da u određenom roku, koji se utvrđuje presudom, ne izvrši novo krivično djelo, jer će u tom slučaju biti kažnjen ne samo za to novo krivično djelo već i za djelo za koje mu je izrečena uslovna osuda. Za razliku od uslovne osude, sudska opomena je sankcija koja ne postavlja nikakve uslove. Njena se suština sastoji u prijekoru koji se upućuje učiniocu za izvršeno djelo uz istovremenu opomenu da ubuduće ne čini krivična djela jer će za novo krivično djelo biti kažnjen.

Iz izloženog proizilazi da postoji nekoliko razlika. Najprije, uslovna osuda se pojavljuje kao mjera društvenog opraštanja kazne učiniocu djela putem odlaganja njenog izvršenja dok se sudskom opomenom u stvari zamjenjuje kazna zatvora ili novčana kazna, jer se izriče umjesto njih. Karakteristika sudske opomene jeste da se ona izriče kao zamjena kratkih kazni zatvora. Druga razlika između uslovne osude i sudske opomene je u tome što se uslovna osuda primjenjuje kao kriminalno-politička mjera u vezi sa stvarnim kajanjem i kao takva ona se može primijeniti i kod težih krivičnih djela, što to nije slučaj sa sudskom opomenom. Treća razlika između ovih mjera je u tome što uslovna osuda predstavlja uslovno odlaganje izvršenja kazne koje se može, a nekada i mora opozvati, dok se sudska opomena izriče bezuslovno i neopoziva je.

4.2. Pojam i svrha uslovne osude

Uslovna osuda predstavlja odlaganje izricanja ili izvršenja kazne učiniocu krivičnog djela pod uslovom da za određeno vrijeme ne izvrši novo krivično djelo. Ako uslovno osuđeno lice ne izvrši novo krivično djelo u određenom roku i ispuni uslove koji su mu postavljeni od strane suda tada do izricanja, odnosno izvršenja kazne neće ni doći, a ono će se smatrati kao da nije osuđivano. U protivnom, uslovna osuda će se opozvati, a kazna izreći, odnosno izrečena kazna izvršiti. U suštini uslovna osuda je opraštanje kazne učiniocu djela od strane društva pod određenim uslovima, opraštanje koje je bazirano na uvjerenju da će se učinilac ubuduće vladati u skladu sa pravnim propisima i da neće vršiti krivična djela.

Svrha uslovne osude je resocijalizacija delinkventa putem odlaganja izricanja ili izvršenja kazne, davanjem slobode i povjerenja učiniocu djela. U tom smislu ona predstavlja jedan poseban psihološko-pedagoški metod borbe protiv kriminaliteta. Kao takva ona je veoma korisna kada su u pitanju kratke kazne zatvora i kada se radi o kažnjavanju tzv. slučajnih i nevoljnih delinkvenata.

4.3. Sistem uslovne osude

Prva ustanova odlaganja izvršenja kazne pojavila se u Americi pod nazivom Probation (prokušavanje) pod uticajem pokreta za zamjenu kratkih kazni zatvora. Od američkog prava

nju je 1885. godine preuzelo englesko pravo. Tako je stvoren anglo-američki sistem probacije ili prokušavanja. Pored anglo-američkog sistema prokušavanja postoji i evropski sistem koji se naziva kontinentalni ili belgijsko-francuski sistem uslovne osude (Jović & Jovanović, 2004).

Razlika između ova dva sistema odlaganja kazne sastoji se u tome što se no anglo-američkom sistemu prokušavanja odlaže suđenje i izricanje kazne učiniocu djela, s tim što se on stavlja pod zaštitni nadzor organa pravosuđa i javne bezbjednosti, dok se no kontinentalnom sistemu uslovne osude učiniocu djela sudi i izriče kazna ali se njeno izvršenje odlaže pod određenim uslovima. I no jednom i no drugom sistemu učinilac djela se ne smatra osuđenim ako ispuni uslove postavljene prokušavanjem odnosno uslovnom osudom. I jedan i drugi sistem imaju prednosti ali i nedostatke. Nedostatak anglo-američkog sistema je u tome što ako dođe do opozivanja prokušavanja mora doći do suđenja i izricanja osude, pri čemu mogu nastati teškoće oko prikupljanja i utvrđivanja dokaza zbog protoka vremena prilikom donošenja odluke o kazni, a kod kontinentalnog što se do isteka utvrđenog roka trajanja uslovne osude učinilac smatra osuđenim licem i što se on pušta na slobodu i ostavlja bez nadzora i pomoći koja u izvjesnim slučajevima može biti neophodno potrebna.

Uslovna osuda u našem krivičnom pravu. Naše krivično zakonodavstvo, sve do donošenja Krivičnog zakona SFRJ iz 1976. godine prihvatilo je kontinentalni sistem uslovne osude. Nakon donošenja ovog zakona došlo je do napuštanja klasičnog kontinentalnog modela uslovne osude i usvajanja novog koji predstavlja jednu kombinaciju između probacije i evropskog sistema. Međutim, nije izmjenjen samo model uslovne osude već i koncepcija o njenoj funkciji na je ona od surogata kazne, tj. od posebne forme njenog izricanja i izvršenja, pretvorena u samostalnu krivičnu sankciju (Jović & Jovanović, 2004).

4.4. Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom

Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom je novina u našem krivičnom zakonodavstvu. Uvođenjem zaštitnog nadzora kao elementa probacije uz uslovnu osudu kao modifikovanog evropskog modela dobili smo jedan kombinovani, novi oblik uslovne osude. Ovaj kombinovani oblik daje šire mogućnosti za ostvarivanje resocijalizacije kod izvjesnih kategorija delinkvenata, posebno onih koji su podložni uticajima i onih kojima je potrebna pomoć ili zaštita da bi prebrodili neku krizu i postali korisni članovi društva.

Zaštitni nadzor se sastoji od niza zakonom predviđenih mjera pomoći, staranja, nadzora i zaštite. Ova mjera je fakultativna, kao i uslovna osuda uz koju se izriče. Da li će sud izreći zaštitni nadzor za vrijeme provjeravanja (kušnje) ili neće zavisi od okolnosti koje se odnose na krivično djelo i njegovog učinioca. Ako sud procjeni u sklopu tih okolnosti da je za postizanje svrhe uslovne osude neophodno da se prema uslovno osuđenom izriče zaštitni nadzor tada će on utvrditi mjere i obaveze predviđene zakonom koje će biti izvršene za vrijeme trajanja provjeravanja.

Može se govoriti o sljedećim obavezama (Jović & Jovanović, 2004):

- liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi;
- posjećivanje odgovarajućih profesionalnih, psiholoških ili drugih savjetovaštva;
- osposobljavanje za zanimanje;
- prihvatanje zaposlenja koje odgovara stručnoj spremi i sposobnostima osuđenoga;
- prestanak uživanja alkoholnih pića i opojnih droga;

- prestanak posjećivanja određenih lokala i određenih priredbi;
- blagovremeno obavještanje o promjeni mjesta boravka ili stana ili o promjeni radnog mjesta;
- raspolaganje ličnim dohotkom u skladu sa ličnim i porodičnim obavezama.

Od navedenih mjera sud može izreći jednu ili više njih u zavisnosti od stvarne potrebe u konkretnom slučaju. U granicama vremena provjeravanja, sud može izmijeniti ili ukinuti postavljene obaveze.

4.5. Pojam i karakter sudske opomene

Sudska opomena je posebna krivična sankcija u sistemu sankcija u krivičnom pravu. Ona predstavlja specifičnu krivičnopravnu mjeru koja se izriče umjesto kazne zatvora ili novčane kazne punoljetnom i krivično odgovornom učiniocu osobito lakog krivičnog djela. Po svojoj suštini, sudska opomena predstavlja prijekor učiniocu krivičnog djela od strane društva zbog izvršenog djela i upozorenje da ubuduće ne vrši krivična djela, jer će za takvu djelatnost biti kažnjen (Žarković, 1964). Prema tome, sudska opomena se pojavljuje kao bezuslovna osuda ponašanja, ali se ta osuda ne sastoji u kazni, već u prijekoru i opomeni da će učinilac biti kažnjen samo onda ako učini novokrivično djelo, i to samo za to djelo a ne i za ono za koje je izrečena sudska opomena, tj. za koje je prekoreno.

Sudska opomena se izriče za krivična djela koja su male društvene opasnosti, ali ne i neznatne društvene opasnosti.

Da bi sudska opomena bila izrečena mora biti ustanovljeno postojanje krivičnog djela, kao i to da se radi o veoma lakom krivičnom djelu. Isto tako, mora da je djelo izvršeno od strane krivično odgovornog učinioca koji je punoljetan. Prema tome, njena primjena je vezana za posebnu vrstu kriminaliteta i posebnu vrstu delinkvenata. Ona se primjenjuje za krivična djela male društvene opasnosti, za tzv. bagatelni kriminalitet, kao i za djela koja u osnovi nisu laka ali koja su izvršena pod izuzetno olakšavajućim okolnostima tako da se pojavljuju kao osobito lak slučaj. S druge strane, ona se uglavnom primjenjuje prema primarnim delinkventima, licima koja nemaju kriminogena svojstva, odnosno koja se mogu smatrati slučajnim ili situacionim delinkventima (Jović & Jovanović, 2004).

4.6. Uslovi za izricanje sudske opomene

Sudska opomena je najblaža krivična sankcija za punoljetne učinioce krivičnih djela (Babić & Marković, Krivično pravo, 2015). Da bi se izrekla sudska opomena potrebno je da budu kumulativno ispunjena dva uslova. Prvo, da se radi o krivičnom djelu za koje je propisan zatvor do jedne godine ili novčana kazna. Drugo, da je krivično djelo učinjeno pod takvim olakšavajućim okolnostima koje ga u konkretnom slučaju čine naročito lakim. Sud utvrđuje da li je riječ o osobito lakom slučaju krivičnog djela, uzimajući obzir svaku okolnost koja se odnosi na učinioca krivičnog djela ili samo djelo, kao što su, na primjer, stepen krivice, pobude iz kojih je djelo izvršeno, raniji život učinioca, njegovo držanje nakon izvršenog krivičnog djela, težina povrede zaštićenog dobra i sl. Za sud je bitno da sveukupnost svih ovih okolnosti ukazuje da se radi o naročito lakom izvršenom krivičnom djelu. Ovo znači da intenzitet društvene opasnosti treba da bude ispod onog nivoa koji se javlja u praksi, s tim da djelo ne pripada djelu malog značaja. Dakle, uslovi za izricanje sudske opomene postavljeni su kumulativno, i u slučaju kad su oba uslova ispunjena, sud nije u obavezi da izrekne ovu krivičnu sankciju. Sudska opomena se izriče samo u onim slučajevima kad se, prije svega,

može očekivati da će se njenom primjenom ostvariti svrha krivičnih sankcija. Prema tome, sudu se ostavlja sloboda odlučivanja, (da li će izreći sudsku opomenu ili će učinioca kazniti), s tim da je sud u obavezi da vodi računa o svrsi sudske opomene, cijeneći pri tom ličnost učinioca krivičnog djela, stepen krivice, kao i sve druge okolnosti pod kojima je djelo učinjeno. Sudska opomena se može izreći i za više krivičnih djela u sticaju, pod uslovom da su za svako od tih djela ispunjena oba prethodno navedena uslova. Naime, nije moguće da se za neko krivično djelo izrekne kazna, a za drugo sudska opomena. Prema tome, sud jedinstveno cijeni sva izvršena krivična djela i za njih kao jedinstvenu sankciju izriče sudsku opomenu. Sudska opomena se može izuzetno izreći i kad je propisan zatvor do tri godine, ali samo za određena krivična djela i pod uslovima predviđenim zakonom.

5. USLOVNA OSUDA I SUDSKA OPOMENA U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU U BOSNI I HERCEGOVINI

5.1. Uslovna osuda

Prema Krivičnom zakoniku Republike Srpske, uslovnom osudom sud učiniocu krivičnog djela utvrđuje kaznu zatvora i istovremeno određuje da se ona neće izvršiti ako osuđeni za vrijeme koje odredi sud, a koje ne može biti kraće od jedne ni duže od pet godina (vrijeme provjeravanja) ne učini novo krivično djelo. Sud može u uslovnoj osudi odrediti da će se kazna izvršiti i ako osuđeni u određenom roku ne vrati imovinsku korist pribavljenu izvršenjem krivičnog djela, ne naknadi štetu koju je prouzrokovao krivičnim djelom ili ne ispuni druge obaveze propisane krivičnopravnim odredbama. Rok za ispunjenje tih obaveza utvrđuje sud u okviru određenog vremena provjeravanja (član 62) (Krivični zakonik Republike Srpske). Prema Krivičnom zakoniku Republike Srpske uslovna osuda se ne može izreći za krivična djela za koja je propisana kazna zatvora u trajanju od deset godina ili teža kazna (čl. 63 stav 2).

Prema Krivičnom zakonu Federacije BiH uslovna osuda se može se izreći kad je učiniocu utvrđena kazna zatvora do dvije godine ili novčana kazna. Uslovna se osuda ne može izreći za krivična djela za koja se ni ublažavanjem kazne ne može izreći kazna zatvora lakša od jedne godine (čl. 62) (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine).

Uslovna osuda, kako je određene KZ BiH, predstavlja modifikovan oblik uslovne osude francusko-belgijskog tipa. Svrha uslovne osude je da se učiniocu krivičnog djela uputi upozorenje uz prijetnju kaznom (uslovna osuda) kojim se omogućava ostvarenje svrhe krivičnopravnih sankcija izricanjem kazne bez njezinog izvršenja, kad izvršenje kazne nije nužno radi krivičnopravne zaštite.

Prilikom izricanja uslovne osude sud određuje trajanje vremena provjeravanja s tim da ono ne može biti kraće od jedne godine niti duže od pet godina. Vrijeme provjeravanja se računa od dana pravomoćnosti presude. Ono se u praksi najčešće određuje na pune godine, ali Zakon ne isključuje mogućnost određivanja vremena provjeravanja i na pune mjesece. U pravilu, dužina vremena provjeravanja bi trebala biti srazmjerna visini utvrđene kazne, ali se pri njegovom određivanju mora voditi računa i o stepenu vjerovatnoće da će učinilac ponovo učiniti krivično djelo. Što je ta vjerovatnoća veća i vrijeme provjeravanja koje sud određuje prilikom izricanja uslovne osude bi trebalo biti duže.

Sud će opozvati uslovnu osudu ako poslije njezinog izricanja utvrdi da je osuđeni učinio krivično djelo prije nego što je uslovno osuđen i ako ocijeni da ne bi bilo osnova za izricanje uslovne osude da se znalo za to krivično djelo. U tom slučaju primijeniće odredbu člana 61. (*Opoziv uslovne osude zbog novog krivičnog djela*) stava 3. Krivičnog zakona BiH (Krivični zakon Bosne i Hercegovine, 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021).

5.2. Sudska opomena

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine u članu 59 kao mjeru upozorenja predviđa i sudsku opomenu. Prema KZ FBiH svrha sudske opomene je da se krivično odgovornom učinitelju uputi upozorenje kad se radi ostvarivanja svrhe krivičnopravnih sankcija ne mora primijeniti kažnjavanje i kad ono nije nužno radi krivičnopravne zaštite. Sudska opomena može se izreći za krivična djela s propisanom kaznom zatvora do jedne godine ili novčanom kaznom koja su počinjena pod takvim olakšavajućim okolnostima koje

ih čine naročito lakim i kad se, s obzirom na sve okolnosti koje se tiču učitelja, posebno njegova odnosa prema oštećeniku i naknadi štete prouzrokovane krivičnim djelom, steknu uvjeti za postignuće svrhe krivičnopravnih sankcija bez kažnjavanja. Sudska opomena može se izreći i za određeno krivično djelo s propisanom kaznom zatvora do tri godine, pod uvjetima propisanim zakonom i kad se steknu ostali uvjeti iz člana 61. stav 1. KZ FBiH.

6. STATISTIČKI PODACI O IZREČENIM USLOVNIM OSUDAMA I SUDSKIM OPOMENAMA NA PODRUČJU REPUBLIKE SRPSKE U TOKU 2021. godine

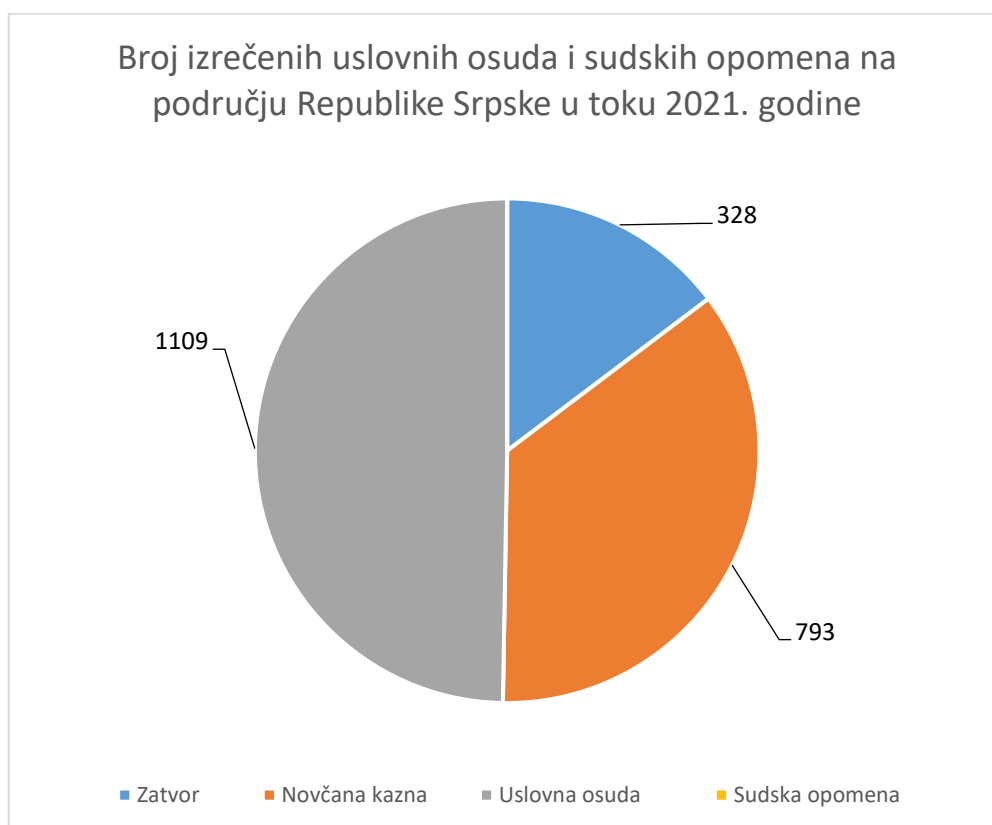
Prema podacima o izrečenim uslovnim osudama na području Republike Srpske može se vidjeti da je tokom 2021. godine izrečeno 1.109 uslovnih osuda što je približno 50% od ukupnog broja donesenih sudskih odluka u posmatranom periodu.

Tabela 1. Broj izrečenih uslovnih osuda i sudskih opomena na području Republike Srpske u toku 2021. godine

Krivična djela protiv	Ukupno	Žene	Zatvor svega	N o v č a n a k a z n a	U s l o v n a o s u d a	Sud ska opo men a	Proglašeno krivim a oslobođe no od kazne
Osude ukupno	2235	185	328	793	1109	-	5
Života i tijela	273	15	29	114	129	-	1
Sloboda i prava građana	117	6	11	41	63	-	2
Izbornih prava	2	1	-	1	1	-	-
Polnog integriteta	12	-	7	-	5	-	-
Seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta	9	-	7	-	2	-	-
Braka i porodice	216	16	16	36	162	-	2
Zdravlja ljudi	105	5	46	36	23	-	-
Prava po osnovu rada	1	-	-	-	1	-	-
Imovine	715	61	141	219	355	-	-
Privrede i platnog prometa	94	16	2	57	35	-	-
Bezbjednosti računarskih podataka	4	1	1	2	1	-	-
Organa Republike	52	3	5	21	26	-	-

Srpske							
Službene dužnosti	33	4	5	12	16	-	-
Pravosuđa	12	2	1	6	5	-	-
Pravnog saobraćaja	140	17	3	83	54	-	-
Javnog reda i mira	192	2	19	52	12	-	-
					1		
Opšte sigurnosti ljudi i imovine	37	2	7	12	18	-	-
Bezbjednosti javnog saobraćaja	194	32	25	90	79	-	-
Životne sredine	22	-	2	8	12	-	-
Ostala krivična djela iz posebnih zakona (van KZRS)	5	2	1	3	1	-	-

Izvor: Zavod za statistiku Republike Srpske

Grafikon 1. Broj izrečenih uslovnih osuda i sudskih opomena na području Republike Srpske u toku 2021. godine

Izvor: Zavod za statistiku Republike Srpske

7. ZAKLJUČAK

Dvije glavne svrhe kazne su odmazda („kažnjavam vas jer ste griješili“) i prevencija („kažnjavam vas da ne biste griješili“). Naš današnji Krivični zakonik usvaja ovo drugo shvatanje. Opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija je suzbijanje djela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrijednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom. U okviru te opšte svrhe, kazne imaju za cilj: (1) sprečavanje učinioaca da čini krivična djela i uticanje na njega da ih ubuduće ne čini (individualna prevencija); (2) uticanje na druge da ne čine krivična djela (opšta prevencija); i (3) izražavanje društvene osude za krivično djelo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona (vaspitna funkcija).

Individualna prevencija ima dva vida: onemogućavanje i resocijalizaciju. Kod kazne zatvora, onemogućavanje je tek djelimično: dok je u ustanovi, osuđeni ne može da izvrši neka krivična djela (npr. zloupotrebu službenog položaja), ali može da vrši neka druga (npr. da ubije ili siluje drugog zatvorenika). Resocijalizacija se sastoji u mijenjanju onih osuđenikovih navika i vrijednosti za koje se smatra da su ga naveli na izvršenje krivičnog djela i u njegovom osposobljavanju za društveno prihvatljiv način života (npr. sticanjem stručnih kvalifikacija). Osuđenika, misli se, treba „popraviti“ (otuda naziv krivično-*popravni* dom) ili „prevaspitati“ (prema našim ranijim zakonima, „prevaspitanje“ je bilo eksplicitni cilj kažnjavanja).

Opšta prevencija počiva na pretpostavljenom zastrašujućem djelovanju kazne: onaj ko zna da će, ukrade li, ići u zatvor – neće ukrasti. Da bi zastrašila, kazna mora da predstavlja zlo, bar sa stanovišta potencijalnih prestupnika. Zlo sadržano u zatvorskoj kazni može i mora da se sastoji samo u lišenju slobode; nisu dozvoljena nikakva druga lišavanja. Pretpostavlja se da potencijalni prestupnik racionalno odlučuje da li će da izvrši djelo ili ne. U stvarnosti, naravno, to nije uvijek slučaj. Na primjer, mnogi zločini se vrše iz strasti, u afektu koji ne dozvoljava racionalno odlučivanje, a za mnoge profesionalne i organizovane kriminalce, kazna je profesionalni rizik. Zato propisivanje sve strožijih kazni, što je stalni zahtjev svih populističkih političara, samo po sebi ne može da djeluje preventivno.

Da li se i kako kod nas ostvaruje svrha kažnjavanja? Pogledajmo to samo na primjeru najteže kazne – zatvorske. Osnovna mjera efikasnosti kazne je stopa recidivizma. Ona pokazuje koliko osuđenika poslije izdržane kazne bude ponovo osuđeno, tj. na koliko njih kazna nije djelovala preventivno. Stopa recidivizma zatvoreničke populacije u npr. Srbiji (muškarci primljeni na izdržavanje kazne u 2008. godini) bila je oko 54 odsto. Dakle, ne ulazeći u složene metodološke probleme definisanja i mjerenja recidivizma i govoreći vrlo grubo: individualna prevencija je omanula u više od polovine slučajeva. I opet, zanemarujući ozbiljne metodološke teškoće kod takvih poređenja, vrlo grubo se može reći da je ta stopa znatno viša od onih u zemljama zapadne Evrope.

Kao što je napomenuto, sankcije u zajednici čine srž „popravnog“ sistema u mnogim zemljama. Probacioni i drugi popravni programi u zajednici imaju mnoge prednosti u odnosu na zatvor, uključujući efikasnost i troškove. Međutim, imajući u vidu fleksibilnost koja postoji – potencijalno i u stvarnosti – u većini programa za popravke u zajednici, važno je da oni koji planiraju i sprovode programe za popravke u zajednici dobro razmisle o tome kako bi programi trebalo da se implementiraju i osiguraju da se preduzmu odgovarajući koraci kako bi se pažljivo procijenilo da li ostvaruju se navedeni ciljevi programa. Ne bi trebalo biti sramota otkriti da pažljivo konstruisan program nema željene efekte. Sramota bi trebalo da bude rezervisana za one koji sprovode programe bez adekvatne procjene njihove efikasnosti.

Učinioacu krivičnog djela u Republici Srpskoj mogu se izreći sljedeće kazne: kazna doživotnog zatvora, kazna zatvora, novčana kazna i kazna oduzimanja vozačke dozvole.

Za najteža krivična djela i najteže oblike teških krivičnih djela učinjenih umišljajno može se propisati kazna doživotnog zatvora. Kazna doživotnog zatvora ne može se propisati kao jedina kazna za određeno krivično djelo. Kazna zatvora ne može biti kraća od tri mjeseca ni duža od trideset godina.

Kazna zatvora se izriče na pune godine i mjesece, a do šest mjeseci i na pune dane. Novčana kazna je krivična sankcija imovinskog karaktera i sastoji se uobavezi učinioca krivičnog djela da u određenom roku plati novčani iznos određensudskom odlukom u korist države. U našem krivičnom zakonodavstvu ona jenajlakša kazna. Učiniocu krivičnog djela ugrožavanja javnog saobraćaja može se izreći kazna oduzimanja vozačke dozvole. Ova kazna predstavlja novinu u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske.

Neki autoriteti vuku korijene uslovne osude u srednji vijek, kada su sredstva kao što su dobrobit sveštenstva i zakon svetilišta omogućili da se izbjegne ili bar odloži kažnjavanje. Vjerovatnije je da nije bilo bilo kakvog kontinuiranog linearnog razvoja uslovne osude, iako se mogu ukazati na razne preteče kao što su sudski odlog, kojim je sud obustavio izricanje ili izvršenje kazne, i praksa puštanja na slobodu počinioca uz lično priznanje. Jedna tačka gledišta vidi uslovnu kaznu jednostavno kao suspenziju kazne od strane suda. Pošto kazna nije izrečena, učinilac ostaje u zajednici do isteka kazne, osim ako, naravno, u međuvremenu nije stupio u neko ponašanje koje bi opravdalo izvršenje kazne. Ovaj sistem sve prepušta uslovnom licu i čini uslovnu kaznu jednostavnom policijskom procedurom. Dakle, to podrazumijeva dvije stvari za osuđenika: još jednu šansu i prijetnju kaznom ako ne popravi svoje ponašanje.

Krivični zakonik Republike Srpske predviđa alternativne mjere kao vrstu krivične sankcije. Kao alternativne mjere predviđene su uslovna osuda, uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom i rad u javnom interesu. Alternativne mjere se izriču krivično odgovornom učiniocu samo u slučajevima kad, s obzirom na prirodu i težinu krivičnog djela, okolnosti pod kojima je učinjeno i ličnost učinioca, za ostvarivanje svrhe kažnjavanja nije nužna primjena kazne.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine predviđa kao mjere upozorenja sudsku opomenu i uslovnu osudu, dok Krivični zakon BiH predviđa uslovnu osudu kao vrstu krivičnopravne sankcije. Sudska opomena nije predviđena Krivičnim zakonikom Republike Srpske i Krivičnim zakonom BiH, a Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine sudsku opomenu predviđa kao mjeru upozorenja.

LITERATURA

1. Babić, M., & Marković, I. (2015). *Krivično pravo*. Banja Luka.
2. Babić, M., & Filipović, L., & Marković, I., & Rajić, Z. (2005). *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
3. Diana, L. (1960). What is probation. *J. Crim. L. Criminology & Police Sci.*, 51, 189.
4. Jung, M. (2021). *Probation and community sanctions: a collection of research findings from criminological highlights*. Ontario: Ryerson University.
5. Jović, M., & Jovanović, L. (2004). *Krivično pravo*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
6. Ikanović, V., Jovašević, D., Mitrović, Lj. (2017). *Krivično pravo Republike Srpske – opšti deo*, Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka.
7. Lazarević, L. (1987). Sistem krivičnih sankcija. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2.
8. Miner, M. (1910). Probation Work for Women. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 36(1).
9. Simović, N., & Jovašević, L. (2014). Pojam, vrste i svrha kazni u Republici Srpskoj. *Pravne teme*, 3.
10. Smith, A. (1926). Does Probation Aid or Prevent Crime. *ANNALS*.
11. Žarković, M. (1964). Uloga sudske opomene u sistemu krivičnih sankcija. *Pravni život*, 3.

ZAKONI

1. Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017; 104/2018 – odluka US; 15/2021 i 89/2021.
2. Krivični zakon Federacije BiH, Službene novine, br. 36/2003; 21/2004 – ispr.; 69/2004; 18/2005; 42/2010; 42/2011; 59/2014; 76/2014; 46/2016 i 75/2017.
3. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 3/2003; 32/2003 - ispr.; 37/2003; 54/2004; 61/2004; 30/2005; 53/2006; 55/2006; 8/2010; 47/2014; 22/2015; 40/2015; 35/2018 i 46/2021.